

CIETUŠĀ INTEREŠU AIZSARDZĪBA KRIMINĀLPROCESĀ PAR INTELEKTUĀLĀ ĪPAŠUMA TIESĪBU PĀRKĀPUMU

PROTECTION OF VICTIM'S INTERESTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING INFRINGEMENT OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS

Dāvids Gurevičs, Bc. iur.

Latvijas Universitātēs Juridiskās fakultātes maģistrants

Summary

The aim of this research is to clarify the problems pertaining to protection of interests of a subject of intellectual property rights as the victim in criminal proceedings. In criminal proceedings regarding infringement of intellectual property, the victim takes the central role in proving constituent elements of a criminal offence, i.e., harmful effect of an infringement. Hence, the victim is the only participant of criminal proceedings who can submit relevant evidence. However, there are several issues regarding protection of interests of a subject of intellectual property rights in criminal proceedings. The author provides his opinion on possible solutions of these issues, as well as indicates a probable need to make amendments to the regulation of intellectual property.

Atslēgvārdi: cietušais, intelektuālais īpašums, kaitējuma kompensācija.

Keywords: victim, intellectual property, compensation for harm.

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes¹ (turpmāk – Satversme) 113. pants noteic, ka valsts atzīst zinātniskās, mākslinieciskās un citādas jaunrades brīvību, kā arī aizsargā autortiesības un patenttiesības. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Satversmes 113. pants paredz likumdevēja pienākumu paredzēt efektīvu intelektuālā īpašuma aizsardzības sistēmu.² Ņemot vērā, ka persona, kuras intelektuālā īpašuma tiesības ir aizskartas, ne vienmēr var panākt aizskarto tiesību atjaunošanu civiltiesiskajā kārtībā, bet intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumi mēdz sasniegt nopietnu kaitīguma pakāpi arī valsts ekonomiskajām interesēm, viens no intelektuālā īpašuma aizsardzības elementiem ir kriminālatbildība par intelektuālā īpašuma tiesību aizskaršanu. Lai to padarītu efektīvu un taisnīgi noregulētu krimināltiesiskās

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [17.01.2021. red.].

² Satversmes tiesas 02.05.2012. spriedums lietā Nr. 2011-17-03, 12.2. p. Latvijas Vēstnesis, 2012, Nr. 69.

attiecības, jāpastāv attiecīgām personas procesuālajām tiesībām, kā cietušajam piedalīties kriminālprocesā, realizēt intelektuālā īpašuma subjekta intereses un panākt savu aizskarto tiesību atjaunošanu.

Šā raksta mērķis ir aplūkot tās problēmas, kas saistītas ar cietušā – aizskartā intelektuālā īpašuma īpašnieka – interešu aizsardzību kriminālprocesā. Cietušais, īstenojot savas procesuālās tiesības kriminālprocesā, primāri cenšas iegūt kaitējuma kompensāciju, taču atsevišķos gadījumos cietušā loma var izrādīties būtiska vienas no noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, t. i., kaitīgu seku, pierādīšanā. Praksē tieši kaitīgu seku pierādīšana kriminālprocesā par intelektuālā īpašuma tiesību aizskaršanu raisa virkni jautājumu un neskaidrību, kas var negatīvi ietekmēt cietušā intereses. Tādēļ autors vēlas piedāvāt savu redzējumu par pētījumā konstatēto problēmu risinājumu. Ņemot vērā šā pētījuma specifiku, visupirms ir nepieciešams aplūkot intelektuālā īpašuma krimināltiesiskās aizsardzības robežas Latvijā. Raksta otrā daļa ir veltīta intelektuālā īpašuma subjekta atzīšanai par cietušo kriminālprocesā. Savukārt raksta trešajā daļā tiek apskatīta kaitējuma kompensācijas noteikšanas problemātika.

Vispārīgais apskats par intelektuālā īpašuma krimināltiesiskās aizsardzības robežām

Kriminālatbildība par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpšanu ir paredzēta trijos Krimināllikuma³ (turpmāk – KL) pantos: KL 147. pants paredz kriminālatbildību par izgudrotāja un dizainera tiesību pārkāpšanu, KL 148. pants – par autortiesību un blakustiesību pārkāpšanu, savukārt KL 206. pants – par preču zīmes, citas atšķirības zīmes un dizainparauga nelikumīgu izmantošanu. KL 147. pants un 148. pants ir ierindoti KL XIV nodaļā, kas reglamentē kriminālatbildību par noziedzīgiem nodarījumiem pret personas pamattiesībām un pamatbrīvībām. KL 206. pants ir ietverts KL XIX nodaļā starp noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā. Domājams, ka šāda likumdevēja izvēle ir saistīta ar to, ka preču zīmju un citu atšķirības zīmju izmantošana rada kaitējumu patērētājiem, izkropļo konkurenci un kavē ekonomisko attiecību realizēšanu, lai gan nevar noliegt, ka šāds noziedzīgais nodarījums var radīt nopietnus zaudējumus preču zīmju un citu atšķirības zīmju īpašniekiem.

KL 147., 148. un 206. pants ir vienīgās KL normas, kas attiecas uz intelektuālā īpašuma aizsardzību. Kā redzams, kriminālatbildība nav paredzēta par cita veida intelektuālā īpašuma, piemēram, augu šķirņu, aizskaršanu. Turklāt autoram nav izdevies atrast nevienu prakses gadījumu, kad persona tiktu saukta pie kriminālatbildības par noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts KL 147. pantā. Šajā pantā ir kriminalizēta vienīgi izgudrojuma vai dizainparauga prettiesiska izpaušana vai piespiešana atteikties no izgudrojuma vai dizainparauga autorības, kas, pēc autora domām, ir šauras darbības. Domājams, likumdevējam būtu jāpārskata šī norma, lai tā pietiekami nodrošinātu patentu īpašnieku un dizaineru tiesības.

Runājot par KL 148. pantu un 206. pantu, jāatzīmē, ka šo noziegumu sastāvu pazīmēs ir ietvertas specifiskas darbības un vērtējuma jēdzieni, no kuriem ir atkarīgs tas, vai par intelektuālā īpašuma tiesību aizskaršanu pārkāpējam var iestāties kriminālatbildība. Tas, vai intelektuālā īpašuma tiesības ir pārkāptas, ir nosakāms

³ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [17.01.2021. red.].

saskaņā ar attiecīgā intelektuālā īpašuma veida regulējumu, kas ietverts gan starptautiskos līgumos, kuri ir saistoši Latvijai, gan Latvijas likumos. Piemēram, attiecībā uz izgudrotāja tiesībām KL 147. panta pirmā daļa reglamentē kriminālatbildību par izgudrojuma tīšu izpaušanu bez izgudrotāja atļaujas, izgudrojuma izpaušanu, pirms tas ir izpausts, kā arī par izgudrojuma autorības piesavināšanos vai līdzautorības uzspiešanu, savukārt KL 147. panta otrā daļa – par piespiešanu ar vardarbību, draudiem vai šantāžu atteikties no izgudrojuma autorības vai arī par līdzautorības uzspiešanu. Tādējādi kriminālatbildība nevar iestāties par citiem izgudrotāja tiesību pārkāpumiem, piemēram, par izgudrojuma nelikumīgu izmantošanu, par ko izgudrotājs var vērsties pret pārkāpēju tikai civilprocesa laikā kārtībā, kā to paredz Patentu likuma⁴ 62. panta pirmā daļa.

KL 148. pants aptver visas prettiesiskās darbības ar personas autortiesībām un blakustiesībām, kas izriet no Autortiesību likuma⁵ XI nodaļas, ja vien šīm tiesībām radīts būtisks kaitējums (KL 148. panta pirmā daļa) vai ja KL 148. panta pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu izdarījusi persona grupa pēc iepriekšējās vienošanās (KL 148. panta otrā daļa), vai arī ja šīs darbības ir izdarītas KL 148. panta trešajā daļā paredzētajā veidā vai lielā apmērā. Pamatojoties uz likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”⁶ (turpmāk – Īpašais likums) 23. pantu, būtisks kaitējums ir primāri jāsaprot kā zaudējumi, kas personai iestājas noziedzīga nodarījuma rezultātā. Savukārt pazīme “liels apmērs”, kā to nosaka Īpašā likuma 20. pants, norāda uz nozieguma priekšmeta vērtību, taču gadījumā, ja ir veiktas prettiesiskas darbības ar personas intelektuālā īpašuma objektiem, priekšmeta vērtība faktiski nozīmē personai, intelektuālā īpašuma subjektam, nodarītos zaudējumus.

No KL 206. panta pirmās daļas izriet, ka krimināli sodāma ir preču zīmes vai citādas atšķirības zīmes jebkāda nelikumīga izmantošana, zīmes viltošana vai viltošanas zīmes apzināta izmantošana vai izplatīšana, ja tā izdarīta ievērojamā apmērā vai ja radīts būtisks kaitējums personas interesēm. Tādējādi minimālais preču zīmes vai citas atšķirības zīmes īpašniekam nodarīta kaitējuma apmērs, par ko personai var iestāties kriminālatbildība, ir desmit minimālās mēnesālgas atbilstoši Īpašā likuma 23.¹ panta pirmajai daļai. Tas, vai preču zīmes vai citādas atšķirības zīmes īpašnieka tiesības ir pārkāptas, nosakāms saskaņā ar Preču zīmju likuma⁷ 50. panta pirmo daļu.

Kā norādīts arī tiesu praksē, atsaucoties uz prof. U. Krastiņa atziņām, kaitīgu seku ietveršana noziedzīga nodarījuma sastāvā ir saistīta ar noziedzīga nodarījuma pabeigtības momentu. Tas nozīmē, ka noziedzīga nodarījuma sastāvā paredzētās kaitīgās sekas ietilpst noziedzīga nodarījuma objektīvās puses pazīmēs.⁸ Secināms, ka KL 148. un 206. pantā paredzēto noziedzīgu nodarījumu pamatsastāvos un kvalificētajos sastāvos ir ietvertas norādes uz kaitīgām sekām konkrētā apmērā, kas ir obligāti konstatējama sastāva pazīme, lai personu varētu saukt pie kriminālatbildības. Kā tiks norādīts turpmāk, tieši šo noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju konstatēšanā cietušā piedalīšanās kriminālprocesā var izrādīties būtiska.

⁴ Patentu likums: LV likums. Pieņemts 15.02.2007. [19.01.2021. red.].

⁵ Autortiesību likums: LV likums. Pieņemts 06.04.2000. [19.01.2021. red.].

⁶ Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LV likums. Pieņemts 15.10.1998. [19.01.2021. red.].

⁷ Preču zīmju likums: LV likums: Pieņemts 06.02.2020. [19.01.2021. red.].

⁸ Zemgales apgabaltiesas 02.03.2020. spriedums krimināllietā Nr. KA06-0049-20/6.

Cietušā iesaistīšanās kriminālprocesā

Atbilstoši Kriminālprocesa likuma⁹ (turpmāk – KPL) 95. un 96. panta nosacījumiem, lai fizisko vai juridisko personu atzītu par cietušo kriminālprocesā, ir nepieciešami trīs priekšnoteikumi: 1) ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums; 2) personas piekrišana būt par cietušo; 3) attiecīgais procesa virzītāja lēmums. Taču praksē bieži vien ir vērojamas situācijas, kad tiek konstatēts intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpums un ne vienmēr uzreiz ir iespējams noskaidrot personu, kurai ir radīts kaitējums. Piemēram, Valsts policija konstatē televīzijas programmu prettiesisku retranslāciju, kas veido blakustiesību jeb raidorganizācijas tiesību saņemt atlīdzību par retranslāciju pārkāpumu. Parasti televīzijas programmas tiek retranslētas lielā daudzumā un tehniski ne vienmēr ir iespējams konstatēt visus šo televīzijas programmu īpašniekus vai to pārstāvjus, lai noskaidrotu personas, kurām radīts kaitējums.

Praksē, kā pārliecinājies autors, Valsts policijai ir izveidojusies sadarbība ar biedrībām, kas pārstāv autortiesību un blakustiesību īpašniekus. Konstatējot pārkāpumu, Valsts policija nosūta pieprasījumu šīm biedrībām ar lūgumu identificēt televīzijas programmu īpašniekus un norādīt, vai ir nodarīts kaitējums un vai personas vēlas tikt atzītas par cietušajiem. Šādā veidā tiek konstatēti tikai tie televīzijas programmu īpašnieki vai to pārstāvji, kas ir reģistrēti Latvijas Republikā, tādēļ Valsts policija nenoskaidro visus pārējos programmu īpašniekus, kuru blakustiesībām tika nodarīts kaitējums. Domājams, šajā jomā Valsts policija varētu saņemt atbalstu no televīzijas pakalpojumu regulatora – Nacionālās elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes.

Tomēr tad, kad ir apzinātas personas, kurām radīts kaitējums, procesa virzītājs ne uzreiz pieņem lēmumu atzīt personu par cietušo, arī gadījumā, ja persona izsaka attiecīgo lūgumu. Aizbildinājums šādai rīcībai ir tāds, ka, lai gan ir konstatēts, ka ir noticis intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpums, taču nav iespējams noskaidrot, vai un kādā apmērā ir radīts kaitējums. KPL 95. panta pirmā daļa noteic, ka cietušais kriminālprocesā var būt fiziskā vai juridiskā persona, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, proti, morāls aizskārums, fiziskas ciešanas vai mantisks zaudējums. Tomēr neviena KPL norma neizvirza kritērijus, pēc kādiem būtu jākonstatē konkrēts kaitējums, tā izpausme vai apmērs, kas ļautu personu atzīt par cietušo.

Pēc autora ieskata, no kriminālprocesa pamatprincipiem un no personas pamattiesību aizsardzības viedokļa nebūtu atbalstāma tāda KPL 95. panta pirmās daļas interpretācija, atbilstoši kurai, lai personu atzītu par cietušo, būtu nepieciešams konstatēt kaitējuma veidu un apmēru. Pēc autora domām, lai atzītu personu par cietušo, pietiek ar to vien, ka kaitējuma esamība noziedzīga nodarījuma rezultātā ir iespējama jeb acīmredzama. Savukārt tas, vai kaitējums patiešām ir nodarīts, ir noskaidrojams kriminālprocesā un pamatojams kā viens no pierādīšanas priekšmetā ietilpstošiem apstākļiem. Pretējā gadījumā personai faktiski tiek liegta iespēja īstenot cietušā tiesības kriminālprocesā, kas, protams, neatbilst KPL 1. pantā nostiprinātajam kriminālprocesa mērķim.

⁹ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [19.01.2021. red.].

Cietušā dalība kriminālprocesā un kaitējuma kompensācijas noteikšanas problemātika

Cietušais kriminālprocesā primāri piedalās, lai iegūtu kompensāciju par noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto kaitējumu. KPL 351. panta pirmā daļa paredz, ka cietušajam ir tiesības iesniegt pieteikumu par radītā kaitējuma kompensāciju jebkurā kriminālprocesa stadijā līdz tiesas izmeklēšanas uzsākšanai pirmās instances tiesā. Pieteikumā jāpamato par mantisko zaudējumu pieprasītās kompensācijas apmērs, bet kompensācijas apmērs par morālo aizskārumu un fiziskajām ciešanām – tikai jānorāda. Kā atzīts doktrīnā, šajā normā ir nostiprināts izņēmums no pierādīšanas pienākuma, respektīvi, viss, kas attiecas uz kaitējuma kompensāciju, cietušajam ir jāpierāda dokumentāli, un procesa virzītājs šajā jautājumā nav pierādīšanas subjekts.^{10, 11}

Kā tas iepriekš jau tika uzsvērts, gan KL 148., gan 206. pants satur norādes uz kaitīgām sekām, kas faktiski apzīmē zaudējumus, kuri tiek nodarīti intelektuālā īpašuma tiesību subjektam. Taču, ņemot vērā, ka atbilstoši KPL 351. panta pirmajai daļai zaudējumi ir jāpamato cietušajam, secināms, ka faktiski cietušais kļūst par pierādīšanas subjektu, kuram jāpamato viena no noziedzīga nodarījuma obligātajām sastāva pazīmēm.

Ja persona, kurai ir radīts kaitējums, atsakās iegūt cietušā statusu vai arī cietušais nepiesaka kaitējuma kompensāciju, tad procesa virzītājam ir jāizmanto citas KPL paredzētās izmeklēšanas darbības, lai iegūtu ziņas par personai radītiem zaudējumiem. KPL 96. panta trešā daļa paredz, ka persona, kas nevēlas būt par cietušo, iegūst liecinieka statusu. Tas nozīmē, ka personai, kurai radīts kaitējums, kā lieciniekam ir pienākums pēc procesa virzītāja pieprasījuma sniegt liecības kriminālprocesā par nodarītajiem zaudējumiem, un par šā pienākuma nepildīšanu ir paredzēta kriminālatbildība.

Taču minētais attiecas vienīgi uz gadījumiem, kad kaitējums radīts intelektuālā īpašuma subjektam, kurš ir fiziskā persona. Ja kaitējums radīts juridiskajai personai, tad tā nevar iegūt liecinieka statusu un to nevar nopratināt. Iespējamais risinājums šai problēmai ir KPL 190. panta pirmajā daļā paredzētā izmeklēšanas darbība: procesa virzītāja pieprasīto priekšmetu un dokumentu iesniegšana. KPL 190. panta pirmā daļa paredz, ka procesa virzītājs ir tiesīgs rakstveidā pieprasīt no fiziskajām un juridiskajām personām kriminālprocesam nozīmīgus priekšmetus, dokumentus un ziņas par faktiem, tai skaitā elektroniskas informācijas vai dokumenta formā. Minētā panta trešā daļa paredz, ka juridisko personu vadītājiem pēc procesa virzītāja pieprasījuma ir pienākums savas kompetences ietvaros izdarīt dokumentālo revīziju, inventarizāciju, resorisko vai dienesta pārbaudi un noteiktajā laikā iesniegt dokumentus kopā ar attiecīgajiem pielikumiem par izpildīto pieprasījumu. Secināms: ja šis pienākums no juridiskās personas puses netiek izpildīts, tad procesa virzītājs var piemērot procesuālās sankcijas.

¹⁰ Kūtris G. Komentārs KPL 351. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniska monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 930.–931. lpp.

¹¹ Strada-Rozenberga K. Komentārs KPL 126. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniska monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 429. lpp.

Ar cietušā – aizskartā intelektuālā īpašuma subjekta – pieteikto kaitējuma kompensāciju saistīta arī vēl viena problēma, proti, ziņu par kaitējumu ticamība. Šī problēma izpaužas tādējādi, ka pastāv ierobežotas iespējas pārbaudīt cietušā sniegto ziņu atbilstību patiesībai, ja nav nekādu citu pierādījumu. Piemēram, ja Valsts policija konstatē preces ar viltotām preču zīmēm, tad preču zīmju īpašnieks vislabāk spēj identificēt, vai atrastās preces ir kontrafaktas. Vai arī gadījumā ar jau pieminēto televīzijas programmu prettiesisku retranslāciju: cietušais sniedz liecības par televīzijas programmu izplatīšanas cenām, no kā var aprēķināt neiegūto peļņu, respektīvi, peļņu, ko televīzijas programmas īpašnieks būtu saņēmis, ja pārkāpējs būtu noslēdzis līgumus par televīzijas programmu. Likums neizvirza prasību, ka televīzijas programmu izplatīšanas cenām jābūt kaut kādā formā fiksētām, tādēļ cietušajam ir jāsniedz vai nu grāmatvedības dokumenti, vai citi vienpusēji sagatavoti dokumenti, vai arī jāsniedz liecības. Abos gadījumos cietušā sniegtās liecības vai dokumenti var būt vienīgie pierādījumi, kas ļauj izdarīt secinājumu par vienas no noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes esamību, proti, kaitīgajām sekām.

Tādējādi pastāv risks, ka persona var tikt atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, pamatojoties uz tādiem pierādījumiem, kuru ticamību kriminālprocesā nav iespējams pārbaudīt. Minētais liecina, ka likumdevējam būtu nepieciešams nopietni pārdomāt intelektuālā īpašuma objektu novērtēšanas jautājumus, paredzot iespēju objektīvi pārlicināties, ka cietušā iesniegtās ziņas atbilst patiesībai. Šis, protams, nav tikai kriminālprocesuālā regulējuma jautājums, jo šī problēma būtu jārisina sistēmiski. Pēc autora domām, viens no iespējamajiem risinājumiem varētu būt kolektīvā pārvaldījuma organizāciju nozīmes paaugstināšana, piešķirot tām pilnvaras regulēt jautājumus, kas saistīti ar intelektuālā īpašuma objektu vērtības novērtēšanu.

Kopsavilkums

1. Kriminālprocesā par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu ar noziedzīgu nodarījumu radītā kaitējuma precīza apmēra nenoskaidrošana nevar būt šķērslis personas atzīšanai par cietušo. Tādējādi, ja tiek konstatēts intelektuālā īpašuma tiesību aizskārums un var secināt, ka kaitējuma esamība ir iespējama jeb acīmredzama, rodas pamats atzīt par cietušo personu, kurai var būt nodarīts kaitējums.
2. Personai – intelektuālā īpašuma tiesību subjektam, kurš ir fiziskā persona, ir pienākums sniegt liecības kriminālprocesā par nodarīto kaitējumu arī situācijā, ja šī persona atsakās iegūt cietušā statusu vai nepiesaka kaitējuma kompensāciju. Ja kaitējums ir nodarīts juridiskajai personai, tad tai ir pienākums sniegt atzinumus un citus dokumentus pēc procesa virzītāja pieprasījuma.
3. Noziedzīgu nodarījumu pret personas intelektuālo īpašumu sastāvu objektīvās puses obligāta pazīme ir kaitīgas sekas, ar ko apzīmē zaudējumus, kas radīti ar prettiesisku rīcību intelektuālā īpašuma objektiem. Ņemot vērā, ka cietušajam jāpamato pieprasītās kaitējumu kompensācijas apmērs, secināms, ka cietušajam faktiski jāsniedz pierādījumi par viena no noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmēm.
4. Izrietoši no iepriekšējā secinājuma kriminālprocesā par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu pastāv zināms risks, ka persona tiks atzīta par vainīgu,

pamatojoties uz cietušā sniegtajām ziņām par nodarīto kaitējumu, taču šo ziņu patiesumu ir grūti objektīvi pārbaudīt, neesot citiem pierādījumiem. Tas nozīmē, ka likumdevējam ir jāpārdomā intelektuālā īpašuma objektu novērtēšanas jautājumi, lai paredzētu iespēju objektīvi pārlicināties par intelektuālā īpašuma subjektu sniegto ziņu patiesumu.